

inkunabule i značajniji rukopisi biblioteke Biskupije đakovačke i srijemske. Uz kraći opis rukopisa dodana je i bilješka o njegovu vlasniku: “Djuro Adam Büttner (Sommerach, 3.9.1714 – Zemun, 1779), završio je škole u Würtzburgu. Bamberški biskup F. Schönborn predložio je srijemskom biskupu Szörenyju Büttnera za prvog zemunskog dije. župnika. Ovu službu obavlja od 1744. do smrti. Imenovan je arhiđakonom, a obavljao je i službu generalnog vikara. Poznao je više jezika (lat., njemački, talijanski, francuski, mađarski, hrvatski, a učio je i turski). Nakon smrti ostavio je 350 svezaka veoma vrijednih knjiga” (Srakić, 1979: 78). U ostalim izvorima koji dotiču Büttnera ili Zemun njegova vremena uglavnom se govori o njegovom pastoralnom radu, važnoj ulozi na području Srijemske biskupije te djelovanju usmjerenom na obnovu i izgradnju vjerskih objekata (Soppron: 1890; Vincetić: 1925, 1926; Pavić: 1897; *Visitationes Canonicae – Kanonske vizitacije*, Knjiga IV. Srijem, 1734-1768.: 2006; Pavlović: 2008, i dr.). Njegovo zanimanje za turski jezik, kako je već rečeno, ne spominje se nigdje drugdje osim u spomenutom izvoru.

Moguće zanimanje za turski jezik ne spominje se ni u radovima koji govore o redovničkim zajednicama na području Zemuna, Petrovaradina i Beograda (Korade et al.: 1993; Vanino, 1934; Landeka, 2009; Predragović, 1939; Hoško, 1999.). Jednako tako ni raspitivanjem u franjevačkom samostanu i župnom uredu u Zemunu nije bilo moguće doznati nikakvih novih informacija, samo toliko da u njima nema sačuvanih rukopisnih ili tiskanih gramatika ili rječnika turskog jezika. No, (višegodišnja) analiza same ostavštine dala je odgovore na većinu pitanja koja su se namerala kad je bila tek otkrivena. Za daljnje praćenje analize potrebno je preskočiti poprilično dugo razdoblje bavljenja ovim tekstovima tijekom kojega nije bilo jasno tko ih je, kada i gdje napisao te odmah na početku napomenuti da je analizom dokazano da je Büttner autor gotovo svih tekstova ostavštine i da su gotovo svi nastali u Zemunu, tijekom njegova župnikovanja u tom gradu.

1.1. Opis ostavštine

Büttnerova rukopisna ostavština na turskom jeziku sadrži uvezani Njemačko-turski rječnik te 4 svešćića i 3 listića. Sve dijelove ostavštine, osim dva listića, povezuje isti rukopis. U popisu Büttnerovih knjiga sastavljenom tijekom vizitacije 1765. godine spomenuti su, između ostalog, “Njemačko-turski rječnik” te jedna “Turska gramatika” (*Kanonske vizitacije*: 315). Nije jasno na što se pod potonjim mislilo, jer u pronađenoj ostavštini – osim svega desetak na nekoliko različitih mjesta raspoređenih popisa gramatičkih pravila – nije zatečeno nešto što bi se moglo nasloviti s “Gramatika”. U posthumno sastavljenom popisu njegovih knjiga koji se također čuva u Biskupijskoj knjižnici u Đakovu ne nalazimo ni Rječnik ni Gramatiku; možda stoga što je posrijedi rukopisna, neobjavljena literatura.

Glavna tema ovoga rada je Rječnik, na njemu se temelji i analiza Büttnerovog turskog jezika. Popratni tekstovi iz sveščića i listića nisu uključeni u analizu jer bi time građa bila preobimna. Osim toga, kako je riječ o nesrodnim sadržajima, teško bi ih bilo objediniti. Ipak, i ti su popratni tekstovi tijekom rada transkribirani i poslužili su kao izvor za informacije o okolnostima u kojima je Rječnik nastaja(o).

Slijedi kratak opis svih dijelova ostavštine:

1.1.1. Rječnik

Njemačko-turski rukopisni rječnik najopsežniji je dio Büttnerove ostavštine. Uvezan je u knjigu (vel. 35 x 23 cm) od koje su ispisane 134 stranice (ne uključujući naslovnu). Listovi su označeni s dvije vrste vodenih žigova: slovom W i slovima AS.

Knjiga je uvezana kožnim hrptom; korice (od kojih gornja nedostaje) su kartonske, s kožnim ukrasima u kutovima. Naslovna stranica rječnika nalazi se na trećem listu, a naslov glasi: *Türkisches Wörter-buch oder Dictionarium Seu Vocabularium*. Paginacija počinje s prvom stranicom rječnika, odnosno slovom A (v. ilustraciju br. 1). Stranice su paginirane do 127.; rječnik je na 126 stranica, a njemu slijedi 8 stranica na kojima su dva popisa poslovice. Preostali dio, oko stotinjak stranica, ostao je prazan.

Rječnik sadrži oko 3.700 natuknica na njemačkome jeziku koje su prevedene s oko 3.150 leksičkih jedinica na turskom jeziku. Na svakoj stranici rječnika nalazi se između 25 i 30 natuknica. Natuknice su složene abecednim redom. Njemački je jezik pisan goticom, a turski jezik (kao i sporadična pojašnjenja na latinskom koji je služio kao metajezik) latinicom. Kako kod nekih bilježaka dodanih sa strane nedostaje pokoje slovo uz rub stranice, jasno je da je rječnik uvezan nakon što je napisan (v. ilustracije br. 2 i 3). Rukopis je najvećim dijelom lijep i čitak, te, ako se izuzme svega nekoliko manjih intervencija dopisanih očigledno naknadno, u cijelosti pripada istoj osobi.

Prvi popis poslovice sadrži 27 poslovice koje su uključene u rječnik. Uz većinu poslovice upućeno je na natuknicu uz koju u rječniku stoje (npr. *Alma sarry, satma sarry. vide Gelb.*). Drugi popis poslovice na preostalim sedam stranica grafijom se razlikuje od rječnika. Uz svaku je naveden talijanski prijevod, što pokazuje da je taj popis prepisan iz izvora talijanske provenijencije.

1.1.2. Sveščići

Sveščić 1

Sveščić se sastoji od dva presavijena lista (na sredini se nalazi vodeni žig u obliku srca), koji tako čine malu neuvezanu bilježnicu od 8 stranica (vel. 24 x 18 cm). Na prve dvije stranice nalazi se popis priloga bez uočljivoga reda (*mukaddem, sonrah, en sonrah*, (1) itd.). Svaki je prilog preveden na latinski te primjerom smješten u kontekst rečenice na turskom jeziku. Način zapisivanja uklapa se u grafijski sustav Rječnika, iako u njemu

ne nalazimo identične primjere. Utvrđeno je da se popis priloga može izravno povezati s Gramatikom Meninskog, o čemu više u 1.5.

Na trećoj i četvrtoj stranici nalazi se još jedan popis s naslovom *Verba notanda* (*Glagoli koje valja upamtiti*). Premda nije jasno kojim su redom posloženi, razvidno je kako je riječ o značenjskoj skupini glagola: o glagolima koje bi se moglo okupiti oko središnjeg značenja “nauditi (kome)”, primjerice: *fenalük istemek* (3), *işine enghelük etmek* (3), *aiblamak* (4). Očigledno je, to su glagoli kojima se u ispovijedi priznavalo grijeh, a to potvrđuje i tekst na kraju popisa, čin kajanja na turskom jeziku.

Slijede potom dvije stranice nasumičnog popisa leksema i fraza na turskom jeziku. Prema neurednosti kakva se u ovoj ostavštini rijetko sreće, i s obzirom na to da su turske natuknice od primjera do primjera različito prevedene – na latinski, njemački, a u nekoliko primjera čak i na talijanski, te da je nekoliko natuknica zapisano na njemačkom, a zatim prevedeno na turski, može se pretpostaviti da je riječ o bilješkama zapisanim tijekom čitanja izvora (v. ilustraciju br. 4.)

Sveščić 2

Sastoji se od 6 presavijenih listova (s vodenim žigom u obliku ljiljana i devet uzdužno utisnutih linija), što čini bilježnicu od 24 stranice (vel. 22 x 18 cm, ispisane i paginirane do dvadeset i druge), uvezanu koncem. Naslov joj je latinski: *Miscellanea pro lingua Turcica, circa materias et res spirituales animae et salutis*, a nakon njega slijede tekstovi katekizamskoga (ili, ponekad, propovjedničkog) sadržaja. Počinje s nekoliko cjelina na koje upućuju i naslovi na latinskom upisani sa strane: *Ave Maria*, *Psalam 122*, *Preparatio ad confessionem* i *Confiteor*. Od 6. stranice do kraja obrađuju se Deset Božjih zapovijedi, svaka kao poseban podnaslov. Način na koji se o njima govori sadržajno podsjeća na sveobuhvatan “ispit savjesti”: tekstovi se sastoje od nizanja svih onih djela kojima je dotična zapovijed mogla biti prekršena.

Premda je rukopis Büttnerov, prema grafiji (koja se također temelji na njemačkom) i osnovnim obilježjima jezika bitno se razlikuje od rječnika. Za pretpostaviti je da je Büttner ovaj sveščić odnekud prepisao prije nego što se počeo baviti rječnikom. Tijekom pisanja rječnika uspostavio je svoj način transkripcije od kojega naknadno zasigurno ne bi toliko odstupio.

Sveščić 3

Na tri presavijena lista (odnosno 12 stranica formata 23 x 18 cm s vodenim žigom u obliku ljiljana na sredini lista) nalaze se tri sadržajno različite cjeline. Prve dvije stranice ispisane su turskim leksemima i frazama kombiniranim s inačicama na njemačkom, latinskom i talijanskom, slično kako je to učinjeno i u Sveščiću 1. U jednoj natuknici nailazimo na “domaće” toponime: *neher oder nehr. fluss. nehr* Duna. *nehri Sava*. (1), što znači da je sveščić sastavljen u Zemunu.

Na sljedeće tri stranice na turskom su jeziku ispisane, ponovno, Deset Božjih zapovijedi (u kraćoj verziji nego u Sveščiću 2), Pet crkvenih zapovijedi, Sedam svetih sakramenata, Sedam darova Duha Svetoga, Sedam djela milosrđa i Sedam glavnih grijeha. Potom slijedi popis grijeha, i opet vjerojatno sa svrhom pripreme za ispovijed.

Sveščić 4

Sastoji se od 4 presavijena lista uvezana koncem u malu bilježnicu vel. 23 x 18 cm, na grubom papiru bez vodenog žiga. Prvih osam stranica ispunjeno je popisima riječi. Riječi i natuknice koje se nalaze na prvih 6 stranica toga popisa prenesene su i u rječnik, gdje ih uglavnom nalazimo pod slovima W i Z. O tome vidjeti više u poglavlju 1.6.

Na preostalim stranicama ovoga sveščića nalazi se još jedna lista raznih priloga, najčešće dopunjenih primjerima. I njih se može izravno povezati s Meninskijevom gramatikom, o čemu vidjeti u poglavlju 1.5.

1.1.3. Listići

Listić 1 po obimu je najmanji dio ostavštine. Na polovici lista (vel. 22 x 18 cm, s jedne strane polovina vodenog žiga u obliku ljiljana) nalazi se pismo napisano u Pančevu, a datirano s “bu ayn onicisinde” i godinom 1755. Od toponima, spominju se Beograd, Pančevo i Temišvar, a od osoba “elci Beg Halil effendi” te “Baron Pengler”². Potpis sastavljača pisma je, međutim, posve nečitak. U tekstu su brojne mrlje od tinte, kao da ga je pisala ruka nevična pisanju (v. ilustraciju br. 5).

Listić 2 od ostale se ostavštine bitno razlikuje i po rukopisu i po grafemskim rješenjima, pa je očito da također ne pripada sastavljaču ostalih tekstova. Na grubom listu (vel. 16 x 21 cm) s jedne se strane nalazi popis poslovice na turskom jeziku i njihov prijevod na latinskom. Na drugoj strani je pismo na latinskom jeziku u kojemu se ponovno spominje barun Pengler³.

2 Prijevod pisma: *Pozdrav i svako dobro našem časnom, cijenjenom i uzvišenom prijatelju. Dajemo vam na znanje da smo jučer s nekoliko ajana krenuli prema vama preko Pančeva kako bismo se kod časnoga generala sastali s gospodinom izaslanikom Halil-begom. No, kad barun Pengler stigne u Beograd, doći ćemo k vama i susresti se.*

Nedavno smo, dok smo bili u Temišvaru, pročitali vaše cijenjeno pismo i pokazali ga spomenutom časnom generalu koji je na to bio veoma zadovoljan jer mu se jako sviđjelo.

Vaš odani rob _____

*Pančevo, jedanaesti dan ovoga mjeseca
godina 1755.*

3 Prijevod pisma: *Javljam da me je, kada sam se prije osam dana po svojim poslovima našao u vojarni, neočekivano presreo mladi vojnik pukovnijskog svećenika te mi prenio vaš pozdrav. Tako je za mene nastala obveza da vam, pošto sam mu naložio neka uzvрати pozdrav, uputim i ovo malo pismo. Stoga znajte da vas uvijek čuvam u svojem srcu.*

Listić 3. Na 4 stranice gruboga papira (vel 36 x 23) gusto su ispisani primjeri iz gramatike turskoga jezika na francuskom. Usporedbom s gramatikama turskog jezika nastalim do Büttnerova vremena, ustanovljeno je da se radi o Holdermannovoj gramatici, o čemu vidjeti više u poglavlju 1.5.2.

Dakle, listići 2 i 3 nije napisao Büttner, a svešćić 2 se prema sustavu transkripcije i jezičnim obilježjima razlikuje od ostalih dijelova ostavštine, i moguće je da nije napisan u Zemunu. Preostali listić i tri svešćića svojim se obilježjima slažu uz Rječnik i mogu se smatrati njegovom izravnom dopunom. Preko njih se, kako će se vidjeti, donekle mogu rekonstruirati način i izvori prema kojima je Büttner učio turski te proces nastajanja rječnika koji je najveći dio ove ostavštine.

1.2. Latinički transkribirani tekstovi

Prije nego što nastavimo o ovoj ostavštini, potrebno je podastrijeti, koliko je to moguće, potpun popis ostalih transkribiranih tekstova. Autori transkribiranih tekstova često su znali za druge takve tekstove pa su ih i koristili sastavljajući svoje ili barem tijekom učenja jezika, zbog čega se u tekstovima nerijetko primjećuju manje ili više jasni utjecaji jednih na druge.

Ranije je spomenuto da transkribirani tekstovi obuhvaćaju tekstove na turskom jeziku bilježene raznim ne-arabičkim pismima. U Büttnerovoj ostavštini turski je jezik pisan latinicom. Latinični tekstovi na turskom jeziku nastajali su ili unutar zapadnih pokrajina Osmanskog Carstva ili na prilazima Balkanu, a jezik kojim su pisani nosi obilježja i osmanskoga književnog jezika i, nerijetko, balkanskih dijalekata turskoga jezika.

Balkanski dijalekti turskog jezika nastali su na temelju turskoga jezika kojim su govorile turkofone skupine koje su se sredinom 14. stoljeća počele doseljavati na Balkan. Taj je jezik bio jednak jeziku prvih turskih stanovnika Istanbula. No, u razdoblju od 15. do 18. stoljeća na području Istanbula formirao se novi dijalekt na kojemu se temeljio književni osmanski jezik, dok je turski jezik na Balkanu, oblikujući se u ne-

---

Proteklih tjedana do naših je ušiju došlo da se u Carigradu zbog potresa srušilo 20 tisuća kuća, da je pao jedan dio Svete Sofije i prevalila se tri tornja, da je unutar toga izgorjelo nekoliko radionica te na koncu da je sam Kralj bolestan; o tim i sličnim novostima, ako imaju kakvih znanja, molim da i nama javе.

Ako bude turski govorio s poslanikom _____, i pritom budem ja spomenut, neka nas obavijeste; jer sam vam u nekoliko navrata napomenuo da je on bio moj neprijatelj. Poslije toga sam vas bio zamolio da se kod dolaska Bara Benglera, kad pred njime budete turski govorili, sjete mene zbog stanovite moje potrebe; tu uslugu od vas tražim ..... i vama mojim prijateljima dobro od Boga želim; i nazivam se spremnim slugom koji se u svakoj prilici nalazi na usluzi: u Temeziji (= Temišvaru?) na kraju godine. (prev. Stanko Andrić).